

Ганна Жаброўская / Anna Żebrowska

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu (Polska)

Adam Mickiewicz University in Poznan (Poland)

e-mail: zanna@amu.edu.pl

<https://orcid.org/0000-0003-2551-3753>

Мінуўшчына вачамі жыхароў беларуска-літоўска-польскага памежжа (на прыкладзе выбраных вёсак Мядзельскага і Валожынскага раёнаў)

The past viewed through the eyes of the inhabitants of the Belarusian-Lithuanian-Polish borderland (based on examples of chosen villages of the Myadzyel and Valozhyn districts)

Przeszłość oczami mieszkańców białorusko-litewsko-polskiego pogranicza (na przykładzie wybranych wsi rejonu miadzielskiego i wołożyńskiego)

Abstract

The article is devoted to oral memories of the residents of the Polish–Belarusian–Lithuanian borderland of the Central and Western Belarus (Valozhyn and Miadziel districts), where the author has been conducting her research since 2010. The focus of the analysis is brought to the memories of representatives of the generation born in the 1920s and 1930s and living in the area since then. The oral history of the people native to these regions goes back several historical periods. This includes the inter-war period, the Second World War and the post-war years, all reconstructed on the basis of selected fragments of biographical narratives. The research shows that, in the communicative memory of the inhabitants of the area, the pre-war period evokes positive images associated with the Second Polish Republic, whereas negative memories are related to the advent of the Soviet government. The accounts from the period of the Second World War depict both the German soldiers and the partisans, and their interactions with the local population. Another difficult experience were the post-war years, which brought about exile, forced collectivization, repression of religious beliefs and the destruction of Polish documents. The analysis of the material gathered allows for a deeper understanding of the reality of life in conditions marked by shifting borders and state changes, and allows us to reconstruct the traditional world of the inhabitants of these villages. The preserved memories of the living witnesses constitute valuable research material, which often contradicts well-established historical facts.

Keywords: Valozhyn district, Miadziel district, oral history, memories, communicative memory, Polish-Belarusian-Lithuanian borderland

Abstrakt

Artykuł poświęcony jest ustnym wspomnieniom mieszkańców pogranicza polsko-białorusko-litewskiego (rejon wołozżyński, rejon miadzielski w Centralnej Białorusi), gdzie od 2010 r. autorka prowadzi badania terenowe. Przedmiotem rozważań jest pamięć pokolenia urodzonego w latach 20.–30. XX w., od dawna mieszkającego na wymienionym obszarze. Historie mówione autochtonów dotyczą kilku okresów historycznych. To przede wszystkim okres międzywojenny, czasy II wojny światowej i lata powojenne, które zostały zrekonstruowane na podstawie fragmentów narracji biograficznych. Z badań wynika, że czas przedwojenny w świadomości społecznej mieszkańców wiąże się z pozytywnymi wspomnieniami II Rzeczypospolitej i negatywnymi dotyczącymi obcowania z władzą sowiecką. Obrazy z II wojny światowej przedstawiają żołnierzy niemieckich i partyzantów oraz ich relacje z miejscową ludnością. Lata powojenne, które przyniosły mieszkańcom przymusową kolektywizację, zesłania, prześladowanie wiary i niszczenie polskich dokumentów, zapisały się w pamięci badanych jako kolejne trudne doświadczenie. Analiza zgromadzonego materiału daje możliwość zrozumenia autochtonicznej ludności w warunkach przesunięcia granic, zmian politycznych oraz pozwala zrekonstruować tradycyjny świat mieszkańców badanych wsi. Wspomnienia wciąż żyjących świadków historii stanowią ważne źródło informacji, które niejednokrotnie wchodzi w konfrontację z uznanymi faktami historycznymi.

Słowa kluczowe: rejon wołozżyński, rejon miadzielski, historia mówiona, wspomnienia, pamięć komunikatywna, pogranicze polsko-białorusko-litewskie

Анотацыя

Артыкул прысвечаны вусным успамінам жыхароў польска-беларуска-літоўскага пагранічча (Валожынскі і Мядзельскі раёны ў Цэнтральнай Беларусі), дзе з 2010 г. намі праводзяцца палявыя даследаванні. Развагі засяроджаны на памяці найстарэйшага пакалення, народжанага ў 20–30-я гг. XX ст., якое з дзеда-прадзеда жыве на даследаванай тэрыторыі. Вусная гісторыя старажылаў ахоплівае некалькі гістарычных перыядаў. Гэта, перш за ўсё, вобразы міжваеннага перыяду, часоў другой сусветнай вайны і пасляваенных гадоў, якія прадстаўляюцца ў артыкуле пры дапамозе выбаркі фрагментаў біяграфічных нарацый. Даваенны час у калектыўнай памяці аўтахтоннага насельніцтва характарызуецца станоўчымі ўспамінамі пра жыццё ў II Рэчы Паспалітай, і адмоўнымі, звязанымі з прыходам саветаў. Карціны другой сусветнай вайны вагаюцца паміж апісаннямі нямецкага войска і партызанаў, а таксама іх узаемаадносін з мясцовым насельніцтвам. Пасляваенныя гады прынеслі аўтахтонам чарговае выпрабаванне, напр. прымусовая калектывізацыя, ссылкі, забарона веры і канфіскацыя польскіх дакументаў. Аналіз матэрыялу дае магчымасць лепш зразумець вясковага жыхароў ва ўмовах тэрытарыяльных, палітычных і сацыяльных пераменаў, а таксама дапамагаюць зазірнуць у іх традыцыйны свет. Захаваныя ўспаміны жывых сведкаў гісторыі – гэта багаты матэрыял, які часта ўступае ў канфрантацыю з прызнанымі гістарычнымі фактамі.

Ключавыя словы: Валожынскі раён, Мядзельскі раён, вусная гісторыя, успаміны, камунікатыўная памяць, польска-беларуска-літоўскае памежжа

*Вусная гісторыя дае незабыўнае пачуццё
дотыку да мінуўшчыны
(Smalanczuk, 2013).*

Уводзіны

Мінуўшчына – гэта тое, што засталася маладому пакаленню ад продкаў, тое што зберагла памяць нашых дзядоў і прадзедаў. Даведацца пра яе мы можам з падручнікаў, навуковых прац, летапісаў ці іншых гістарычных крыніц, але і „чалавечыя ўспаміны пра падзею могуць расказаць не менш, чым пажоўклы ад часу архіўны дакумент” (Smalanczuk, 2013). Менавіта таму сучасныя даследчыкі (гісторыкі, антрапалагі, лінгвісты і інш.) усё часцей звяртаюцца да вуснай гісторыі (*oral history*), якая, як заўважае Алесь Смальянчук – выдатны гісторык, навуковы кіраўнік праекта-анлайн *Беларускі архіў вуснай гісторыі* – „грунтуецца на вусных успамінах, якія нараджаюцца падчас размовы даследчыка з рэспандэнтам, сведкам пэўных гістарычных падзей” (Smalanczuk, 2013).

Праблематыка *oral history* цесна звязана з даследаваннямі памяці, якая належыць да асноўных паняццяў сучаснай навукі і выкарыстоўваецца ў залежнасці ад кантэкстаў і патрэбаў канкрэтнай дысцыпліны. Найбольш агульнае разуменне памяці зводзіцца да яе ўспрымання як здольнасці зберагаць інфармацыю. Аднак, яна мае больш складаны характар, таму што ўключае ў сябе шэраг псіхічных функцый, дзякуючы якім чалавек можа захоўваць, накопліваць і ўзнаўляць інфармацыю пра тыя ці іншыя падзеі (Goff le, 2007, s. 101).

Папярэднік сацыялагічных даследаванняў памяці Морыс Хальбвахс, прадаўжальнік думак Эмілія Дзюркгейма, разумее памяць як сацыяльную з’яву: толькі чалавек, які знаходзіцца ў грамадстве, здольны ўспамінаць падзеі і вызначаць іх адпаведнае месца ў рэчаіснасці. Паводле сацыёлага (Halbwachs, 2008, s. 4), кожную асобу вылучае асаблівая, непаўторная памяць, якая, разам з тым, з’яўляецца часткай калектыўнай памяці. Такім чынам, функцыянаванне індывідуальнай памяці немагчыма без камунікацыі і ўзаемадзеяння з сацыяльным асяроддзем.

Погляды Морыса Хальбвахса развіваў Ян Асман, ён адрозніваў камунікатыўную і культурную памяць. Культурная памяць – піша нямецкі гісторык (Assmann, 2009, s. 84) – засяроджана на зафіксаваных пунктах мінулага. Яна патрабуе афіцыйнай традыцыі і выкарыстоўвае такія формы камунікацыі, як пісьмо, вобразы, святы, абрады, нацыянальную сімволіку і інш. Камунікатыўная памяць, у сваю чаргу, ахапляе ўспаміны аб недалёкай мінуўшчыне, якімі чалавек дзеліцца са сваімі сучаснікамі. Гэта значыць, што яна заснавана на неафіцыйнай перадачы інфармацыі і паўсядзённай камунікацыі (Assmann, 2008, s. 68). Камунікатыўную памяць, паводле Аляксея Ластоўскага, „характарызуе высокая ступень тэматычнай нестабільнасці, узаемамяняльнасць роляў і неарганізаванасць” (Łastouski, 2011).

Ключавым паняццем для нашых развагаў будзе, перш за ўсё, камунікатыўная памяць, і, у прыватнасці, адна з яе разнавіднасцяў – памяць пакаленняў, пад якой за Янам Асманам мы разумеем біяграфічную памяць (успамін) і досвед пакаленняў, якія жывуць (Assmann, 2008, s. 66–67). Індывідуальныя ўспаміны могуць існаваць толькі ў акрэсленай сацыяльнай прасторы і ў спецыфічным часовым дыяпазоне, які вызначае змена пакаленняў. У цэнтры ўспамінаў знаходзіцца чалавек і яго жыццё, унутраная дынаміка, суадносіны з іншымі людзьмі, уласны вопыт, паводзіны і дзеянні, якія носяць суб’ектыўны, ацэначны і абмежаваны характар. Больш таго, памяць не дзейнічае рэканструктыўна і заўсёды захоўвае інфармацыю пра мінуўшчыну ў адпаведнасці да сучаснасці. Такім чынам, можна канстатаваць, што „на памяці заўжды ляжыць знак сучаснасці” (Traba, 2006, s. 26), а выбар падзей і іх ацэнка ажыццяўляецца ўлічваючы сучаснасць (por. Assmann, 2009a, s.101–142; Goff le, 2007).

Тэрэтычныя разважанні, якія існавалі да гэтага часу, пацвярджаюць вынікі палявых даследаванняў, што ўжо на працягу сямі гадоў праводзяцца намі ў цэнтральнай¹ і паўночна-заходняй Беларусі². Выбар гэтай тэрыторыі невыпадковы. Ён абумоўлены, па-першае, лакалізацыяй на памежжы: вёскі Мядзельскага раёна (Камарова, Альшэва, Барысы, Януковічы, Куркулі, Варашылкі, Канстанцінава – далей у тэксце будзем называць іх Камароўшчызнай) знаходзяцца ў паўночна-заходняй Беларусі ўздоўж Полацкага тракту (цяпер – аўтамабільная дарога Вільня – Полацк) у 40 км. ад літоўскай мяжы, 80 км. ад Вільні і 180 км. ад Мінска. Мясцовасці Валожынскага раёна (Люціна, Петрусоўшчына, Сярэдняе Сяло, Доры, Слабада) – сучасная тэрыторыя цэнтральнай Беларусі, размешчаны непасрэдна былой польска-савецкай мяжы. Даследаваны арэал – гэта гістарычна сфарміраваная тэрыторыя, на якой на працягу стагоддзяў сутыкаліся і ўзаемадзейнічалі розныя этнічныя групы, культуры і мовы (Smułkowa, 2016, s. 144). Яна знаходзілася пад панаваннем розных дзяржаў, а мясцовыя жыхары былі вымушаны падпарадкоўвацца розным уладам. Усё гэта паўплывала на жыццё насельніцтва, яго мову, культуру, погляды, а таксама на тое, што і як захавала іх памяць. Гэта яшчэ адзін аспект, які дае нам падставу, каб звярнуць увагу на ўспаміны жыхароў вёсак Валожыншчыны і Мядзельшчыны.

Прадстаўляючы фрагменты нарацый, мы будзем памятаць пра памежжа, якое, як заўважае Юстына Страчук, мае больш сімвалічную, чым фізічную структуру, дзе мяжа праходзіць не столькі паміж сацыяльнымі групамі, колькі

¹ Гэта перш за ўсё вёскі: Люціна, Петрусоўшчына, Сярэдняе Сяло, Доры, Слабада, размешчаныя ў Валожынскім раёне Мінскай вобласці. Сацыялінгвістычная сітуацыя і кароткі гістарычны нарыс Валожыншчыны прадстаўлены ў артыкуле *Język Włożyńszczyzny wczoraj i dziś* (Żebrowska, 2012, s. 263–273).

² Даследаванням Камарова (Камароўшчызна) і суседніх вёсак (Альшэва, Барысы, Януковічы, Куркулі, Варашылкі, Канстанцінава і інш.), якія ляжаць у Мядзельскім раёне прысвечаны раней надрукаваныя працы (Żebrowska, 2015, s. 71–81; Żebrowska, 2014a, s. 341–353; Żebrowska, 2014b, s. 373–398; Żebrowska, 2013, s. 407–418).

„знаходзіцца” ў самім чалавеку. Месцам культурнага кантакту, як піша аўтар ма-награфіі *Cmentarz i stół. Pogranicze prawosławno-katolickie w Polsce i na Białorusi*, заўсёды з’яўляецца „jednostka, która uwikłana w różne relacje – społeczne, rodzinne, lokalne, wyznaniowe – prezentuje własny, indywidualny układ kulturowy, rozmaicie wykorzystywany i interpretowany” (Straczk, 2006, s. 246). Такая трактоўка памежжа пераклікаецца і дапаўняе развагі Морыса Хальбваха пра індывідуальную (аўтабіяграфічную) і калектыўную памяць, якія ўяўляюць сабой двухбаковы працэс узаемадзеяння. Успаміны жыхароў даследаванай тэрыторыі з’яўляюцца часткай камунікатыўнай памяці, часткай гісторыі, якая, на нашу думку, якраз на памежжы, набірае асаблівага значэння.

Аб’ектам аналізу ў гэтым артыкуле будзе памяць найстарэйшага пакалення (народжанага ў 20–30-я гады ХХ ст.) пра падзеі міжаваеннага перыяду, часоў другой сусветнай вайны і пасляваенных гадоў, якія мы прадставім на аснове выбраных фрагментаў біяграфічных нарацый. Аднак, перш чым перайсці да канкрэтных прыкладаў, мы затрымаемся на кароткім гістарычным нарысе даследаваных мясцовасцяў.

3 гісторыі даследаваных вёсак³

Камарова (Камароўшчызна) – вёска ў Мядзельскім раёне Мінскай вобласці, якая раней належала да Свірскай воласці Свянцянскага павета Віленскай губерні. Першапачаткова гэта было памесце, якім у выніку куплі-продажу валодала некалькі родаў: Гаштольды, Катлы, Радзівілы, Комары, Козел-Паклёўскія, Хамінскія, Пашкевічы, Барткевічы, Беніслаўскія і Старжынскія (Nil i Drauńicki, 2008, s. 22–31). Пасля ўступлення Чырвонай Арміі ў Заходнюю Беларусь (1939 г.) фальваркавая маёмасць была раскрадзена, а памесце далучана да новаўтворанага калгаса. Пасля вайны назва Камароўшчызна была заменена на Камарова, а ў 1996 г. аб’яднана з суседняй вёскай Куцькі.

Варашылкі – вёска на поўдзень ад Камарова, вядома з XIX ст. У 1868 г., падобным чынам як Камарова, была часткай Свянцянскага павета Віленскай губерні, пазней (1940 г.) – Свірскага раёна Вілейскай вобласці, з 1944 г. – Маладзечанскай, а з 1959 г. і да сённяшняга дня адміністрацыйным цэнтрам Варашылак з’яўляецца Мядзель (Мінская вобласць) (Baszłakou, 1998, s. 570; Białowa, 2012, s. 507).

Барысы і Януковічы – вёскі на поўнач ад Камарова. Барысы вядомыя з XIX ст., Януковічы – з XVIII ст., гэта – былыя ўладанні памешчыка Хамінскага. У першай палове XIX ст. – у Барысах жыло 55 чалавек (7 двароў), у Януковічах – 61 чалавек (10 двароў) (Baszłakou, 1998, s. 565, 631; Białowa, 2012, s. 498, 617–618). У выніку розных фактараў, напр., перасялення ў Польшчу, міграцыі мясцовых жыхароў

³ Звяртаемся да гісторыі выключна тых вёсак, апавяданні жыхароў якіх цытуюцца ў гэтым артыкуле.

у гарады, смяротнасць і г.д., у Барысах і Януковічах, як і ў іншых суседніх мясцовасцях, назіраецца выразны спад колькасці насельніцтва. Сёння, напрыклад, Барысы лічаць 7 двароў і 14 жыхароў, а Януковічы – 2 гаспадаркі і 2 жыхароў.

Сёмкі – невялікая вёска на паўднёвы-ўсход ад Камарова з 7 гаспадаркамі і 10 жыхарамі. Вядома з XVIII ст. як шляхецкая ваколіца з 14 дварамі. Яе адміністрацыйная прыналежнасць была дакладна такая, як і вышэй пералічаных вёсак (Białowa, 2012, s. 594–595).

Сярэдняе Сяло – вёска ў Дорацкім сельсавеце Валожынскага раёна Мінскай вобласці. Размешчана на ўсход ад Валожына, 52 км. ад Мінска. Вядома з XVIII ст. Паводле энцыклапедычных звестак, у 1880 г. яна была ўласнасцю стацкага саветніка І. Рожэрсана. Пазней перайшла ва ўладанне Тышкевічаў. Перад другой сусветнай вайной Сярэдняе Сяло было вялікай мясцовасцю, аднак у час вайны вёска панесла вялікія страты – захопнікі спалілі 46 дамоў, загінула 76 мясцовых жыхароў. Пасля вайны вёску адбудавалі (Białowa, 2010, s. 527).

Люціна – вёска ў Яршэвіцкім сельсавеце Валожынскага раёна Мінскай вобласці, ляжыць на ўсход ад Валожына, 45 км. ад Мінска. Вядома з XVI ст., калі з’яўлялася маёмасцю караля Жыгімонта I. Падчас вайны была акупіравана, але не пацярпела такіх чалавечых стратаў, як Сярэдняе Сяло або іншыя суседнія вёскі. Перапісы насельніцтва сведчаць аб зніжэнні колькасці насельніцтва. Сёння ў Люціне засталася 5 гаспадарак (10 жыхароў) (Białowa, 2010, s. 454).

Гістарычны лёс Валожыншчыны і Мядзельшчыны складаўся аднолькава. Спачатку землі Мядзельскага і Валожынскага раёнаў належалі да Полацкага княства. У другой палове XIII ст. яны ўвайшлі ў склад Вялікага Княства Літоўскага, а пазней – пасля падпісання Люблінскай уніі (1569 г.) – сталі часткай федэратыўнай дзяржавы Рэч Паспалітая, дзе заставаліся да 1793 г. У выніку другога падзелу Рэчы Паспалітай гэта тэрыторыя апынулася ў складзе Расійскай імперыі. 25 сакавіка 1918 г., пасля абвяшчэння незалежнасці Беларусі, яны апынуліся ў БНР, але ўжо ў студзені 1919 г. – у БССР. У выніку польска-савецкай вайны (1919–1920 гг.) і Рыжскай дамовы (1921 г.) заходнебеларускія землі ўвайшлі ў склад II Рэчы Паспалітай. З 17 верасня 1939 г. Валожыншчына і Мядзельшчына зноў апынуліся пад панаваннем Савецкага Саюза, і толькі з 1991 г. разам з атрыманнем незалежнасці Беларуссю, ляжаць у суверэннай Рэспубліцы Беларусь. У гады другой сусветнай вайны тэрыторыя сучаснага Валожынскага і Мядзельскага раёнаў знаходзілася пад нямецкай акупацыяй (Bazłakou, 1998; Lawonau, 1996).

Гістарычныя падзеі, сведкамі якіх было найстарэйшае пакаленне маіх суразмоўцаў, пакінулі глыбокі след у іх памяці. Пацвярджаюць гэта сабраныя падчас палявых даследаванняў матэрыялы. На сённяшні дзень мы маем каля 150 гадзін гуказапісу, намі апытана больш за сто чалавек. Нашымі суразмоўцамі былі людзі ў розным узросце, з дыферэнцыраваным узроўнем адукацыі і сацыяльным статусам. Аднак, у гэтым артыкуле мы звяртаемся выключна да ўспамінаў людзей 1920–1930 гг. нараджэння, якія ад дзядоў-прадзедаў жывуць у вышэй згаданых

мясцовасцях. Гэта асобы, адукацыя якіх закончылася пераважна на пачатковых класах, якія ўсё сваё жыццё працавалі, спачатку, на сваёй зямлі, а пасля ўтварэння калгасаў – на калгаснай; асобы, якія пераважна перакананні аб нацыянальнай прыналежнасці паводле веравызнання⁴, чаго, безумоўна, абагульваць нельга.

Камароўшчызна – каталіцкая мясцовасць, выключэнне складаюць некалькі праваслаўных і стараверскіх сем’яў. Каталіцкага веравызнання і жыхары вёскі Люціна. Сярэдняе Сяло, у сваю чаргу, – праваслаўнае. Як паказаў аналіз аўтабіяграфічных нарацый, для нашых рэспандэнтаў, як і для нас асабіста, больш істотным з’яляецца сам чалавек, яго паводзіны і адносіны да асяроддзя, чым яго сацыяльны статус, адукацыя і веравызнанне.

Успаміны жыхароў

Аналіз сабранага матэрыялу дазваляе вылучыць тры асноўныя, ужо раней узгаданыя перыяды: даваенны час, гады нямецкай акупацыі і пасляваенныя гады. У кожным з іх – свае асаблівыя падзеі, зафіксаваныя памяццю прадстаўнікоў найстарэйшага пакалення. Аналіз успамінаў дазволіць лепш зразумець мясцовых жыхароў ва ўмовах тэрытарыяльных, палітычных, сацыяльных перамен, а таксама дапаможа скіраваць увагу на „традыцыйны свет беларускай вёскі з такімі рэліктамі дамадэрнай эпохі, як монакультурнасць, адзіная сістэма сацыяльных нормаў і каштоўнасцяў, ізаляцыянізм сялянскай супольнасці з яе падзеям жыхароў навакольнага свету на «сваіх» / «чужых», рэгіяналізм ідэнтычнасці («гутэйшасць») ды інш” (Smalanczuk, 2007, s. 122; Pawluczuk, 1972, s. 15–27).

Міжваенны час

Міжваенны перыяд у памяці нашых суразмоўцаў – гэта, перш за ўсё, іх дзяцінства. Частка яго мела месца ў Рэчы Паспалітай, а частка – у Савецкім Саюзе, на акупаванай нямецкімі захопнікамі тэрыторыі. Дзяцінства кожнага чалавека, незалежна ад таго, у якіх бы складаных умовах яно не праходзіла, атаясамляецца з добром, любоўю, радасцю, чысцінёй. Жыхары і Мядзельшчыны, і Валожыншчыны апісваюць, галоўным чынам, парадак у вёсцы, які панаваў „пры Польшчы”:

Пры Polsce быц, парадак быц – idzialny paradak. Abustrojena była eta ulica. Ulica byłyha była, kuwiedy byli, tady, fsie zabory, fsie ścieny, katoryja wychadzili na ulicu, kraskaŭ za ni

⁴ Праблематыка нацыянальнай прыналежнасці і веравызнання неаднаразова закраналася ў працах Анны Энгелькінг, напрыклад: Engelking, 1996a, s. 177–182; Engelking, 1996b, s. 109–139; Engelking, 2007, s. 209–223.

было, мiел быў. Eta ўшо было, каздуju вiасну swaju hetу cырытыju апражiвалi. A тady hetу куwиет eta, пат саблoн, казды, значыць wyczысzczau jаhо, eta аpskrabaу, u каздаhа масток должен быць, iдзiалнам быць, лавачкa, wa ўсiех лавачкi былi. Пры заборы, патаму што на wычадnyja fsie wычадzилi на swaju лавачкy⁵ (Сярэдняе Сяло, мужчына, беларус, праваслаўны, нар. у 1933 г.).⁶

Прадстаўлены вобраз ладу, які захаваўся ў памяці жыхароў, безумоўна, моцна ідэалізаваны. Тым не менш, частае звяртанне да ладу і чысціні можа сведчыць аб пэўным упарадкаванні чалавечага жыцця, якое з прыходам саветскай улады было разбурана. Рэспандэнты неаднаразова адзначалі, што да 1939 г. чалавек мог спакойна жыць і працаваць на сваёй зямлі; звярталі ўвагу на тое, што калісьці чалавек інакш успрымаў навакольны свет і іншага чалавека, больш шанаваў як сваё, так і чужое. Пры падобных развагах людзі заўсёды параўноўвалі сучаснасць да часоў II Рэчы Паспалітай, калі зямля належыла ўладарам маёнткаў або гаспадарам-аднаасобнікам.

Паводле гістарычных звестак, Камароўшчызна з'яўлялася земскім маёнткам, апошнім уладаром якога былі Старжынскія. Маёнткам была і суседняя вёска Альшэва (менавіта пра яе будзе чарговы фрагмент выказвання), якая знаходзілася ва ўладанні магнатаў Хамінскіх. Гэта быў багаты фальварак са шматлікімі гаспадарчымі пабудовамі і неабходнай інфраструктурай. Памяць жыхароў Камароўшчыzny і суседніх вёсак захавала пра тыя далёкія часы наступныя ўспаміны:

U Alszewie, aj, kap ty znała, jeszcze ja sz pomniu – palac stajau za niwiadoma jaki, ganak hetу, alei ўsie w'ysadzanyja аз да woziera, ha hub'ych hetуch. Tady piakarni, m'lyn stajau, nu niwiadoma skolki. Ludziej hetуch, usie, szto służyли hetуja, niwiadoma szto. A ciapier szto? [...] Pры Polszczy żyли ludzi dobra. Wot chto u chacia biadniej żyу, pan pamahaу. Ot chto pamreć, czaławiek, nima sz chawać, pan daś na trunu, daś i na pirahi piaczy. My ni rabili u pana, na swajej ziarni, ale wot bliska. Ot jeśli pamior chto, pan daś, ўsi raun'o. A u pana koni byli daża pryuczanyja. [...] Dyk tam za krasaciszczа była. A ciapier padydzi u karoucnik pahladzi szto robicca. Aj, szto u Alszewie było, a ciapier szto, a niczoha nima (Барысы, жанчына, полька, каталічка, нар. у 1931 г.).

Адносіны ўладальнікаў фальфаркаў да простага чалавека, знешні выгляд маёнтку, навакольная прыгажосць і гаспадарчая сістэма, пра ўсё гэта ўзгадваюць нашы суразмоўцы, і тут жа адначасова выступае параўнанне з сённяшнім днём – гэта чарговае пацверджанне настальгічнага вяртання да гарманічнага, стабільнага жыцця ў разважаннях рэспандэнтаў.

⁵ Усе прыклады падаюцца ў спрошчанай фанетычнай транскрыпцыі.

⁶ З увагі на тое, што праблематыку даследаванай тэрыторыі мы закраналі раней (працы пералічаны вышэй), некаторыя прыклады – фрагменты біяграфічных нарацый – могуць паўтарыцца.

Людская памяць фіксуе падзеі фрагментарна. Чалавек памятае толькі тое, што хоча памятаць, або тое, што хоча забыць. У яго памяці няма месца для ўспамінаў, пазбаўленых эмоцый, таму што для існавання яны патрабуюць станоўчага або негатыўнага імпульсу. Такім станоўчым імпульсам для нашых рэспандэнтаў было дзяцінства. Іх памяць захавала светлыя і добрыя хвіліны, якія пад уздзеяннем часу паддаліся пэўнай дэфармацыі, а сам рэспандэнт ўспрымае іх суб'ектыўна і ацэньвае з перспектывы жыццёвага досведу, які склаўся за пражытыя нялёгка гады.

Для нашых суразмоўцаў адным з цяжкіх досведаў быў верасень 1939 г., калі землі Мядзельшчыны і Валожыншчыны ўвайшлі ў склад СССР. Даследуючы мову і культуру гэтых рэгіёнаў, нам не давялося знайсці чалавека, які б ацэньваў уступленне Чырвонай Арміі на заходнюю тэрыторыю як вызваленне⁷. Жыхарка вёскі Януковічы (Мядзельскі раён) ўзгадвае гэта так:

Jak przyszli sowietci, to nie daj Boża. Nie daj Boża. Lepiej nie rozmawiać. Wszystko zabierali i, kałchozy, pracowali za darmo, i wszystko, aj. [...] pamientam jak ruskie przyszli, a nasza uczycielka zobaczyła, u niej ta laska, co ona czyszyła w reńku, raz – i wypadła z ronk. Jak teraz pamientam, że ja tam czytała [...]. I tutaj ruskie te sałdaty i wszystko kończyła sie (Януковічы, жанчына, полька, каталічка, нар. у 1930 г.).

Жыхары Валожыншчыны аналагічна ўспрымалі „прыход саветаў”:

My ū tryccać dziwiatym hadu, pierat wajnoj, kada – my sz pat Polszczaj żyli! – do tryccać dziwiataha hoda, z jakoha tam, z dziwiatnaccataha ci z dwaccać, musi z dwaccać ftaroha hoda my, heta sz tut wo Polska stałasia, no, a ū tryccać dziwiatym hadu [...] sienciabry miesiacy, heta sz użo nas szczytałasia aswabaždali at polskaha iha. Balszewiki heta (Сярэдняе Сяло, мужчына, беларус, праваслаўны, нар. у 1933 г.).

Падчас даследаванняў мы сустрэкліся таксама з такімі старажыламі, якія не хацелі закранаць гэту тэму: „było ni daj Boh, ni chaczu ni pomnińć, ni hawaryć” (Варашылкі, жанчына, полька, каталічка, нар. у 1927 г.). Відавочна, гэтыя вобразы адносяцца да тых, якіх людская памяць, з увагі на іх балючы характар, намагаецца выцясніць са сваёй прасторы⁸.

⁷ Беларускія савецкія гісторыкі (напр., Marczanka, 1975, s. 86) доўгі час трактавалі ўваход войскаў СССР як „вызваленне”. Сучасная гістарыяграфія інакш падыходзіць да гэтага пытання: напрыклад, Захар Шыбека (2003, s. 301) піша аб абьякавасці і нерашучасці большасці мясцовага насельніцтва, якое не ведала чаго чакаць ад „саветаў”. Рэканструкцыя адноснаў жыхароў даследаваных вёсак да гэтай падзеі сведчыць не столькі пра абьякавасць, колькі пра страх і антыпатыю да новай улады.

⁸ Падрабязна аб стратэгіях выцяснення з памяці піша Алэіда Асман у сваім артыкуле (Assmann, 2009b, s. 333–349).

Аповеды пра дзяцінства маіх суразмоўцаў характарызуюцца, з аднаго боку, няўлоўнасцю і ілюзійнасцю, а, з другога, нясуць канкрэтны пераказ аб рэчаісных падзеях і здарэннях, якія мелі месца ў гісторыі. Жыццё рэспандэнтаў праходзіла ў складаных палітычных і гаспадарча-эканамічных умовах. Большасць з іх змалку працавала (спачатку на ўласнай зямлі, пазней – у калгасе), але, нягледзячы на цяжкую працу, сем’ям прыходзілася галадаць. Ніжэй прывяду два выказванні, першае з іх датычыць працоўных абавязкаў дзяцей, а другое – якасці тагачаснага жыцця.

Da wajny było. Wot. Haniała karou i bosińkaja pašwiła. Tak. A tady każdy mieć karowy i dziecięj u każda ha było. Pawyhaniajim hetak i pasiom karou [...]. A to świnni bywaje pasiom. Hetakaje dziacinstwa było. Ni było jak ciapieraka szto, szto hulajuć dzieci tolki (Люціна, жанчына, полька, каталічка, нар. у 1932 г.).

A u Świra chadziła niejki chłopczyk syra prynios kusoczak [...], a szto daćniej natta tam daduć? [...] susiom hałdoŭka była. [...] chlepr śpiaczeć matka, u torbu woźmim – usio razwalicca. A szto tam? Miakkiny hena, miakkinu taukli, libiadu dabaŭlali (Камарова, жанчына, полька, каталічка, нар. у 1932 г.).

Даваенны час у памяці насельніцтва даследаванай тэрыторыі, з аднаго боку, характарызуецца станоўчымі ўспамінамі пра жыццё ва ўмовах існавання маёнткаў, а, з другога – адмоўнымі, звязанымі з узроўнем дабрабыту і з прыходам саветаў. Відавочна, што менавіта дастатак з’яўляецца адным з галоўных ацэначных крытэрыяў той ці іншай пануючай улады (por. Smalanczuk, 2007, s. 132).

Другая сусветная вайна

Наступны гістарычны момант, які ўзгадваюць рэспандэнты, адносіцца да часоў другой сусветнай вайны. Часы нямецкай акупацыі для жыхароў даследаваных вёсак таксама былі нялёгкімі. Камароўшчызна і акалічныя вёскі не памятаюць ваенных дзеянняў, таму што, як самі падкрэсліваюць, фронт быў далёка, немцаў амаль не было, а калі і з’яўляліся, то „нічога благога ні рабілі”:

U nas niemiec ni byc. Ni pomniu. Lićwiny, parcizany bilisia tolki usio. U nas za niemiec ni życ. A pajaulaŭsia, dyk niemcy charoszyja byli ludzi. Biednym pomasz dawali daża (Барысы, мужчына, паляк, католік, нар. у 1935 г.).

Камароўшчызна, як вынікае з успамінаў жыхароў, зазнала шмат пакут не столькі ад акупантаў, колькі ад сваіх:

Kučki hareli. Niemcy patpalili. [...] Ali sz heta partyzan usio, praz jaho. [...] A my sz hety, partyzan konna lotajic [...] Jak padlacieŭ samalot hetta wo kala Kudrysa, kalaśmi hedak wo

jak opuścił się niska, jak naczał smalić nam u świran, my jak dalisia u chatu [...] u piecz da nas, aj straszna hareła (Камарова, жанчына, полька, каталічка, нар. у 1932 г.).

Жыхары часта падкрэсліваюць тое, што партызаны рабілі больш шкоды, чым немцы на працягу ўсёй нямецкай акупацыі:

Abirali. Partyzny. Jak swaje partyzany pryduć, żywuja [у значэнні сапраўдныя – Г.Ж.] partyzany, jany toka pajeści i bialjo jakoje źmianić. Ale tady wo miesnuja iduć u partyzany i tady uśio kraduć pryszouşzy. Heta źładziej (Барысы, жанчына, полька, каталічка, нар. у 1931 г.).

Здараліся таксама аповеды, паводле якіх мясцовыя жыхары гінулі праз дапамогу партызанам.

Pryszli noczaj u chatu, pastukali u akienca. Wyszzał dziadźka, jany jaho zabrali, kap heta użo rawios jich niedzie. Zaproh kania, sieli. Attul jon użo ni wiarnuşıa. Wiarnuşıa praudy, ali użo koń jaho prywios niżywoha, lażał na wazie każuchom prykryty. Rasstralali jaho swaje, partyzany. Jany byli blahija, chawalisia pa lasach, a naczami abirali nas. Peuńa sz jany jaho zabili, kap ni skazał dzie jany (Варашылкі, жанчына, полька, каталічка, нар. у 1927 г.).

Успаміны жыхаркі вёскі Варашылкі (Мядзельскі раён) перагукаюцца з успамінамі іншых рэспандэнтаў:

Fszystko mogło być. A tutaj, jak to była, to ruskie tesz, ot mego menża ojciec, bardzo ładny koń był. A oni sz zabierali, i koni te, on uciekał tutaj, a M'achniki, tutaj wioska był'a, niemcy był'i. To oni, że on p'objechał tam jusz, niemcam tym p'owiedieć, że tutaj oni partyzany te, to tesz chcieli zaszczełi tego ojca. No j tam f partyzanach był znajomy, taki Raman, to on jusz za niego zastompil sie, a tak by zaszczełili jego (Януковічы, жанчына, полька, каталічка, нар. у 1930 г.).

Лёс жыхароў даследаваных вёсак у Валожынскім раёне быў нашмат цяжэйшы. Падчас нямецкай акупацыі партызаны бязлітасна рабавалі, а нямецкія захопнікі, хочучы адпомсціць партызанам, палілі цэлыя вёскі разам з іх жыхарамі:

Nu, wajna, była wajna. A tady, jak heta było, szto my damoŭ pryjszli, a tut użo wyjazdźali usie u les. Uciakali, szto iduć niemcy, palić jeduć. Niemcy jechali palić nas. Dyk usie wyjazdźali. [...] A tam Kopań hareła. [...] Nu zaras, każa, i da nas użo pryjeduć. Ale dziakuj Bohu da nas ni pajechali. Ot. Jany, niemcy, jany kazali: was ni buduć palić. Niemcy kazali, ni buduć palić, ni buduc bić, ni uciakajcia, buccie doma. Ot. U kaho parczizany byli, taho budzim palić i budzim bić. A u nas za byli parczizany, ale sz chto maldawaŭ, dyk wot tych palili (Ліюціна, жанчына, полька, каталічка, нар. у 1932 г.).

Такім чынам, вёску Люціна, можа таму, што там не было здраднікаў, а можа таму, што яна ляжыць сярод лясоў і далёка ад галоўнай дарогі, абмінулі карныя экспедыцыі, ад якіх не змаглі абараніцца іншыя мясцовасці Валожынскага раёна, у тым ліку Доры, Слабада, Сярэдняе Сяло:

Szczytajicca niemcy, a tam [...] usiakija byli. I, i wajennaplennyja zawiabowanyja byli, i ukr'ajincau mnoha, byli, cipa kamandawannia niemieckaje było [...] Utram, f piać czasou [...] chadzili i wyhaniali. Fsiech na ulicu wyhaniali, s chatau. I tady pa ulicy usich jak skot hnali u kaniec. [...] I u kaniec wyhnali usiech, tam cirytorija była, no i tam sarcirouka była, znaczyć, maładych siudy, a etych babak, mamak ż dietkamy siudy. Etych na maszynu pasadzili i pawieźli, a etych mamak i hetych, usiech nabrałaś tam siemsiat dusz, i raźwiamuli ich abapał i u chleu heny zahnali. [...] No i zahnali u heny chleu, i znaczyć, pierastraczyli, kaho zabili, kaho ranili i zapalii. [...] dźwier zakryli, zapalili, i uśio tam, chto ubity byu, chto ranieny, a chto zażywa i uśio zhareła (Сярэдняе Сяло, мужчына, беларус, праваслаўны, нар. у 1933 г.).

Карціны другой сусветнай вайны вагаюцца паміж нямецкімі войскамі і партызанамі, а таксама іх узаемаадносінамі з мясцовым насельніцтвам. Успаміны жыхароў адлюстроўваюць падыход лакальнай супольнасці да захопнікаў, да якіх належалі і партызаны. Як падкрэсліваюць рэспандэнты, менавіта „яны былі горшыя”, „кралі, абіралі, а дажа й забівалі”. Тым самым вусная гісторыя разбурае міф пра партызанаў як абаронцаў, выяўляючы іх бязлітаснасць і жорсткасць. Спрашчаць і абагульваць падзеі на падставе сабраных матэрыялаў нельга, аднак, варта задумацца над старонкамі партызанскай гісторыі, тым больш, што вусныя нарацыі жыхароў Мядзельскага і Валожынскага раёнаў перагукаюцца з даследаваннямі ў іншых рэгіёнах Беларусі (Smalanczuk, 2007, s. 121–156; Kjary, 2008).

Пасляваенныя гады

Вайна нанесла Беларусі вялізныя страты, як людскія, так і матэрыяльныя. Пасляваенныя часы былі не менш складанымі. Становішча заставалася цяжкім яшчэ і таму, што ў пасляваенныя гады на землях Заходняй Беларусі, дзе пераважалі аднаасобніцкія гаспадаркі, пачала праводзіцца суцэльная, прымусовая калектывізацыя. Ва ўспамінах рэспандэнтаў яна адлюстроўваецца як чарговае выпрабаванне жыхароў Мядзельскага і Валожынскага раёнаў:

Nu jak kałchozy arhanizawali, znaczyć, tre było, nu eta, i na wos usio zhružali – baranu, pluh, i hena, i hena, i kania zaprahali i na kałchozny dwor. I uśio hena jano tam astawałasia. Eta użo ni twajo było. [...] A jeśli ty ni paczczyniszsia – traktar prydzia, kruhom ciabie abare i ty z hanka stupiū użo na kałchoznuju ziamlu. Ot, хочysz ni хочysz (Сярэдняе Сяло, мужчына, беларус, праваслаўны, нар. у 1933 г.).

U sorak dziwiatym, pijsiatym, haniali tut, podatki, kab iszli u kałchos. Ludzi chawalisia, ni dawali, płakali. [...] Usio, dać nada i kania, i kalosy, i siaǔbu. Usio zabirali. Usio dawali. Dali pa tryceśac sotak ziamli. Żywi jak хочыш, płacić niczoha ni płacili. Adrobisz dzień pałaczkę tabie pastawiać. U kancy hoda pojdysz pałuczac za hot sorak kiłahram ci pijsiat kiłahram, za hot (Барысы, жанчына, полька, каталічка, нар. у 1931 г.).

Прымусовая калектывізацыя пасадзейнічала таму, што большасць сямей апынулася на мяжы голаду. Людзі не хацелі ісці ў калгасы, і чым большае было іх супраціўленне, тым мацнейшы быў націск з боку савецкай улады:

Kałchozy, nie chcieli jiść, musiłi pójsć. Gwałtam. [...] i koń był i tam, co tam, fszystko sz było, co potrzebna. Zabrali oni fszystko, i sieć czszeba było tam, fszystko zbożo, fszystko zabrali (Януковічы, полька, каталічка, жанчына, нар. у 1930 г.).

Падобнымі ўспамінамі дзеляцца рэспандэнты з вёскі Камарова:

Gdzie tam, mówiono, że sami, sami szli do kołchoza, to fszystko pod naciskiem, kto tam gdzie [...] cisnuli, cisnuli, nu ji potym poszli (Камарова, жанчына, полька, каталічка, нар. у 1929 г.).

Калектывізацыя ў Заходняй Беларусі мела больш мяккі характар, чым у яе ўсходняй частцы. Людзям пакідалі 30 сотак зямлі, карову, свіней, тым не менш, яны аказвалі супраціўленне на ўсе магчымыя спосабы: адзін не падпісваў дакументы на ўступленне ў калгас, другі выяжджаў у горад і там уладкоўваўся на працу, а трэці проста хаваў сваё дабро і сам хаваўся. Жыхары вёскі Барысава аб гэтых падзеях расказваюць наступнае:

Było, chawali, i sami chawalisia. Oj, oj, użo kajic jedzić eta, ałława jedzić, parsiuka woźmisz, dzie chawajisz, zachawajisz parsiuka, chacia sz kap ni użiali, ci karowu wywodzisz. Adnu karowu ni woźmiać, a jak dwie – woźmiać (Барысы, жанчына, полька, каталічка, нар. у 1931 г.).

Пасля стварэння калгасаў пачалі асобных жыхароў ссылаць у Сібір, на Калыму, у Казахстан. На даследаванай тэрыторыі, як сведчаць апавяданні рэспандэнтаў, не было масавых вывазаў. Нягледзячы на тое, людзей ссылалі, асабліва, як падкрэсліваюць аўтахтоны, тых, хто нанімаў працоўную сілу або займаў тую ці іншую пасаду:

Hetyja bahaciejszyja szto, pryjeduć noczczu każuc sabirajsia, fsio na maszynu pagruzili, tam nu szto tam s saboj uziac, heta usio astajecca u chacie usio i papiorli dzie-ta tam na Siewier. [...] Szczytalisia kułaki. Raskułaczwali. Noczczu pryjazdzajac, i fsio, zabirajac. Nu jany hetyja bahatyja, jany mieli mnoha ziamli haktarau, i jany najmali ludziej. U jaho usio ludzi rabili. I heta byli kułaki. Da, jon za płacić ludzi'am. I sam rabotać toża (Барысы, мужчына, паляк, католік, нар. у 1935 г.).

On był urzędnikiem, w gminie pracował i za to ich wywieźli. A sonsiada za to, że był listonoszem (Сёмкі, жанчына, полька, каталічка, нар. у 1921 г.).

Калектывізацыя, спасылкі ў Сібір (рэпрэсіі) – гэта не адзінае выпрабаванне жыхароў Мядзельшчыны і Валожыншчыны. Балючым момантам у іх жыцці стала забарона веры і канфіскацыя польскіх дакументаў. Жыхары дзеляцца наступнымі ўспамінамі пра здзекванні над іх верай:

Nie można było, mianie, użo tut rabiła uwidzieć [...] praz akno, szto ja u kaściele [...] Dyk na zaўtra sz pryszła na rabotu, wyzwali i buduć hawaryć, szto wot wybiraż z dwuch adno, dwum baham ni nada paczczyniacca. Choczysz u kaścioł chadzić, ni chadzi na rabotu, z raboty uwolim. A szto sz, ja sz i mahła. Ni można, i wot jak u szkołu chadzili tak że było (Камарова, жанчына, полька, каталічка, нар. у 1932 г.).

A, heta swaje j wyrablali uşio [...] Wielkanać prychodźć, i hety, i predsiedaciel sawieta [...] stajać hladziać, kab dzieciej nie było. A tady u szkołu baćkoц, czamu dzieці iduć u kaścioł. (Барысы, жанчына, полька, каталічка, нар. у 1931 г.).

Пытанне пра рэлігійную практыку ў савецкія часы ўспрымалася вельмі эмацыянальна, асабліва сярод жыхароў каталіцкіх вёсак. Людзі неаднаразова падкрэслівалі жорткасць камуністаў, звяртаючы ўвагу на тое, што заўзятымі барацьбітамі з верай былі „свае”, а не „чужыя”, якіх прыслалі з Усходняй Беларусі з мэтай правядзення ідэалагічнай працы на заходніх землях. Пры тым, яны нярэдка праводзілі аналогію з партызанамі, падсумоўваючы свае выказванні словамі: „каб гэта рускі рабіў, не так было б абідна, а то свае, вясковыя” (Сёмкі, жанчына, полька, каталічка, нар. у 1921 г.).

Вялікай трагедыяй для нашых суразмоўцаў была і прымусовая замена дакументаў з польскіх на беларускія. Найстарэйшае пакаленне распавядае, як прадстаўнікі савецкай улады прыходзілі дадому са зброяй у руках і пад пагрозай цялеснага пакарання прымушалі аддаваць паперы. Гэтыя ўспаміны старажылы пачалі агучваць толькі ў апошнія дзесяцігоддзе. Многія рэспандэнты і сёння задаюць сабе пытанне, чаму так сталася:

Tak wot za to, że pozabierano dokumenty, ja mówie jak mój monsz umar, tak syn, nu, czemu tak? Odwiós do sielsawietu jego dokumenty, co służył on, gdzie on wojował gdzie co, nic nie została sie. Nic nie została sie, tylko to co oni już pozrabiali. [...] Boże moj, oni jak chcieli tak i powykreñcili. Tutaj o był, ety, menża brat, służył w wojsku, w Moskwie, to mówił: Boże moj, tak już przymuszali wszystkich na tych Biełarusau (Януковічы, жанчына, полька, каталічка, нар. у 1930 г.).

Падсумоўваючы кароткія развагі пра ўспаміны мясцовых жыхароў, якія ахопліваюць даваенныя, ваенныя і пасляваенныя гады, можна адзначыць, што

вясковае насельніцтва асцярожна ставілася да пануючай улады. Жыхары даследаванай тэрыторыі праводзілі выразную мяжу паміж „сваімі” і „чужымі”, аднак, практыка паказала, што „свае” часта станавіліся „чужымі”.

Аналізуючы запісанія біяграфічныя нарацыі, няцяжка заўважыць, што іх вызначаюць два аднолькава істотныя элементы: па-першае, апавяданні пра лёс сваякоў і суседзяў, па-другое, памяць пра гістарычныя падзеі, у якіх удзельнічалі рэспандэнты і іх родныя. Большасць гэтых успамінаў мае трагічны, балючы характар. Аднак, захаванія ўспаміны жывых сведкаў гісторыі – гэта багаты матэрыял, які часта ўступае ў канфрантацыю з прызнанымі гістарычнымі фактамі.

Заканчэнне

Кожная нарацыя адлюстроўвае чалавечы лёс, а кожнае жыццё – гэта безліч здарэнняў, асабістых перажыванняў і якасцяў канкрэтнага чалавека. Таму трэба браць пад увагу скажэнне ўспамінаў, якое адбываецца пад уздзеяннем часу, эмоцыі, стаўлення да актуальнай палітычнай сітуацыі ў краіне, індывідуальна-псіхалагічныя асаблівасці чалавека і яго стану памяці.

Успаміны жыхароў Мядзельшчыны і Валожыншчыны ахопліваюць некалькі гістарычных перыядаў і звязаных з імі падзей. Гэта, перш за ўсё, жыццё да 1939 г., савецкія часы (г.зв. „першыя саветы”), нямецкая акупацыя, пасляваенныя гады з прымусовай калектывізацыяй, ссылкамі і пераслед за веру. Безумоўна, гэта толькі некаторыя тэматычныя катэгорыі, якія ў вусных аповедах выступаюць часцей за ўсё. Але ёсць яшчэ і шмат іншых, больш асабістых, эмацыянальных, таму вельмі важна, што сучаснае разуменне гісторыі факсіруецца на чалавеку, на пачуццях і думках асобы. Біяграфічныя нарацыі жывых сведкаў гісторыі дазваляюць нам не толькі ўбачыць з іншай перспектывы гістарычныя падзеі, але і лепш зразумець іх. Вусныя ўспаміны жыхароў даследаванай тэрыторыі – Цэнтральнай і Заходняй Беларусі – паказваюць стаўленне простага чалавека як да мінулага, так і да сучаснага. Цытаваныя фрагменты вакаванняў яшчэ раз падкрэсліваюць слушнасць поглядаў Морыса Хальбвакса пра сувязь паміж учарашнім і сённяшнім. Акрамя таго, запісаныя вусныя гісторыі пацвярджаюць тое, што памяць не зберагае мінуўшчыны ў цэлым. Яна захоўвае асобныя ўспаміны, якія пад уздзеяннем актуальных падзей могуць змяняцца або нават знікаць з памяці. Менавіта таму да карцін мінуўшчыны, якія захаваліся ў памяці звычайнага чалавека, неабходны асаблівы метадалагічны падыход.

У кожным грамадстве жыве памяць пра мінулае, яна перадаецца з пакалення ў пакаленне, у чым заключаецца істотная роля сям’і. Уласна ў сям’і як асноўнай адзінцы супольнасці, захоўваецца і перадаецца мова, культура, рэлігія і гістарычная памяць. Асабліва старэйшае пакаленне прагне перадаць маладым увесь свой досвед, веды і каштоўнасці. Нашы суразмоўцы, якім сёння больш

за восемдзсят гадоў, а некаторыя з іх ужо адыйшлі ў вечнасць, зацікаўлены ў тым, каб іх разуменне гісторычных падзей не было забыта, таму што: „Siionnia wot хочysz kamu-ta raskazać – nihto ni sluchaje. [...] A heta praŭda, trahiedzija naroda, naroda, katoraha bili, palili i abirali” (Сярэдняе Сяло, мужчына, беларус, праваслаўны, нар. у 1933 г.). Хочацца спадзявацца і верыць, што мы паспеем запісаць іх апошні вусны наратыў і, галоўнае, зразумеем яго сэнс.

Bibliografia

- Assmann, Aleida. (2009a). *Przestrzeń pamięci. Formy i przemiany pamięci kulturowej*. W: Magdalena Saryusz-Wolska (red.). *Pamięć zbiorowa i kulturowa. Współczesna perspektywa niemiecka* (s. 101–142). Kraków: Universitas.
- Assmann, Aleida. (2009b). *Pięć strategii wypierania ze świadomości*. W: Magdalena Saryusz-Wolska (red.). *Pamięć zbiorowa i kulturowa. Współczesna perspektywa niemiecka* (s. 333–349). Kraków: Universitas.
- Assmann, Jan. (2008). *Pamięć kulturowa. Pismo, zapamiętywanie i polityczna tożsamość w cywilizacjach starożytnych*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.
- Assmann, Jan. (2009). *Kultura pamięci*. W: Magdalena Saryusz-Wolska (red.). *Pamięć zbiorowa i kulturowa. Współczesna perspektywa niemiecka* (s. 59–99). Kraków: Universitas.
- Baszłakou, Michaś (red.). (1998). *Паміаць. Гісторыка-дакументальная хроніка Мядзельскага раёна*. Minsk: Białoruskaja Encykłapiedyja. [Башлакоў, Міхась (рэд.). (1998). *Памяць. Гісторыка-дакументальная хроніка Мядзельскага раён*. Мінск: Беларуская Энцыклапедыя імя Петруся Броўкі].
- Białowa, Tacciana (red.). (2010). *Harady i wioski Bielarusi. Minskaja wobłasć*. T. 8. Kn. 1. Minsk: Białoruskaja Encykłapiedyja imia Pietrusia Brouki. [Бялова, Тацяна (рэд.). (2010). *Гарады і вёскі Беларусі. Мінская вобласць*. T. 8. Kn. 1. Мінск: Беларуская Энцыклапедыя імя Петруся Броўкі].
- Białowa, Tacciana (red.). (2012). *Harady i wioski Bielarusi. Minskaja wobłasć*. T. 8. Kn. 3. Minsk: Białoruskaja Encykłapiedyja imia Pietrusia Brouki. [Бялова, Тацяна (рэд.). (2012). *Гарады і вёскі Беларусі. Мінская вобласць*. T. 8. Kn. 3. Мінск: Беларуская Энцыклапедыя імя Петруся Броўкі].
- Engelking, Anna. (1996a). *Boh adzin wier mnoha. Z badań etnograficznych na Grodzieńszczyźnie*. *Konteksty*, 3/4, s. 177–182.
- Engelking, Anna. (1996b). *Nacje, to znaczy grupy religijne. O wynikach etnograficznych badań terenowych na Grodzieńszczyźnie*. *Kultura i Społeczeństwo*, 1, s. 109–139.
- Engelking, Anna. (2007). „Nacja” i „nacjonalność” jako kategorie identyfikacji i tożsamości mieszkańców wsi na wschodzie Białorusi. W: Elżbieta Smułkowa, Anna Engelking (red.). *Pogranicza Białorusi w perspektywie interdyscyplinarnej* (s. 209–223). Warszawa: Wydawnictwo DiG.
- Goff le, Jacques. (2007). *Historia i pamięć*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.

- Halbwachs, Maurice. (2008). *Spoleczne ramy pamięci*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Hił, Michał, Draunicki, Jaśka. (2008). *Byłyja siadziбы i parki Paazierja. Miadzielszczyna*. Pastawy: Sumiežza. [Гіль, Міхал, Драўніцкі, Яська. (2008). *Былыя сядзібы і паркі Паазер'я. Мядзельшчына*. Паставы: Сумежжа].
- Kjary, Bernard. (2008). *Sztodzionnasć za linijaj frontu. Akupacyja, kalabaracyja i supraciu Białarusi (1941–1944)*. Minsk: Bielaruski Historyczny Ahlad. [К'яры, Бернард. (2008). *Штодзённасць за лініяй фронту. Акупацыя, калабарацыя і супраціў Беларусі (1941–1944)*. Мінск: Беларускі гістарычны агляд].
- Lawonau, Leonid (red.). (1996). *Pamiać. Walożynski rajon: historyka-dakumentalnuja chroniki haradou i rajonau Białarusi*. Minsk: Mastackaja Litaratura. [Лявонаў, Леанід (рэд.). (1996). *Памяць. Валожынскі раён: гісторыка-дакументальныя хронікі гарадоў і раёнаў Беларусі*. Мінск: Мастацкая літаратура].
- Lastouski, Alaksiej. (2011). *Historycznaja pamiać u Białarusi: admietnasci i prablemy* [Ластоўскі, Аляксей. (2011). *Гістарычная памяць у Беларусі: адметнасці і праблемы*]. Рэжым доступу: http://old.belcollegium.org/lekcyji/litaratura/lastouski_01.htm (доступ: 24.05.2017).
- Marczanka, Iwan (red.). (1973). *Historyja Białaruskaj SSR: u piaci tamach*. Т. 3. *Pieramoha Wialikaj Kastrycznickaj rewalucyi i pabudowa sacyjalizmu u BSSR (1917–1937)*. Minsk: Nawuka i Technika. [Марчанка, Іван (рэд.). (1973). *Гісторыя Беларускай ССР: у пяці тамах*. т. 3. *Перамога Вялікай Кастрычніцкай рэвалюцыі і пабудова сацыялізму ў БССР (1917–1937)*. Мінск: Навука і тэхніка].
- Pawluczuk, Włodzimierz. (1972). *Światopogląd jednostki w warunkach rozpadu społeczności tradycyjnej*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Smalanczuk, Aleś. (2007). Druhaja suswietnaja wajna u pamiaci nasielnictwa zachodniaha i uschodniaha pamiežza Białarusi. W: Elżbieta Smułkowa, Anna Engelking (red.). *Pogranicza Białarusi w perspektywie interdyscyplinarnej* (s. 121–156). Warszawa: Wydawnictwo DiG. [Другая сусветная вайна ў памяці насельніцтва заходняга і ўсходняга памежжа Беларусі. W: Elżbieta Smułkowa, Anna Engelking (red.). *Pogranicza Białarusi w perspektywie interdyscyplinarnej* (s. 121–156). Warszawa: Wydawnictwo DiG].
- Smalanczuk, Aleś. (2013). Wusnaja historyja daje niezabyunaje paczuccio dotyku da minuszczyny. Interwju z Alesiem Smalanczukom i Irynaj Kasztalan. *Istoriczieskaja prawda*, 14 studzienia. [Смялянчук, Алесь. (2013). Вусная гісторыя дае незабыўнае пачуццё дотыку да мінуўшчыны. Інтэрв'ю з Алесем Смялянчуком і Ірынай Кашталян. *Историческая правда*, 14 студзеня]. Рэжым доступу: <http://www.istpravda.ru/bel/interview/1704/> (доступ: 24.05.2017).
- Smułkowa, Elżbieta. (2016). Badanie pograniczy językowych – uwagi metodologiczne. W: Anna Zielińska (red.). *Moje pogranicza w historii, języku i wspomnieniach* (s. 141–154). Warszawa: Instytut Sławistyki PAN.
- Straczuk, Justyna. (2006). *Cmentarz i stół. Pogranicze prawosławno-katolickie w Polsce i na Białarusi*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Zybieka, Zachar. (2003). *Narys historyji Białarusi. 1795–2002*. Minsk: Encykłapiedyks. [Шыбека, Захар. (2003). *Нарыс гісторыі Беларусі (1795–2002)*. Мінск: Энцыклапедыкс].

- Traba, Robert. (2006). Pamięć zbiorowa: rozważania o „historycznych” możliwościach posługiwania się nowoczesnymi koncepcjami badania pamięci. W: Robert Traba (red.). *Historia – przestrzeń dialogu* (s. 23–40). Warszawa: Instytut Studiów Historycznych PAN.
- Żebrowska, Anna. (2012). Język Wołyżyczyny wczoraj i dziś. W: Ewa Golachowska, Anna Zielińska (red.). *Konstrukcje i destrukcje tożsamości. Tożsamość wobec wielojęzyczności*. T. 2 (s. 263–273). Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy.
- Żebrowska, Anna. (2013). Polskość w Komarowszczyźnie i jej okolicach: historia i współczesność. *Acta Baltico-Slavica*, 35, s. 407–418.
- Żebrowska, Anna. (2014a). Tożsamość czy tożsamości – wstępne refleksje na temat samoidentyfikacji mieszkańców białorusko-litewskiego pogranicza (na podstawie badań empirycznych przeprowadzonych w regionie miadzielskim obwodu mińskiego) (s. 325–340). W: Ewa Golachowska, Anna Zielińska (red.). *Konstrukcje i destrukcje tożsamości. Narracja i pamięć*. T. 3. Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy.
- Żebrowska, Anna. (2014b). Sociolinguističeskaja situacija na Mâdel’siŋie na primere d. Komarovo. *Slavica Bergensia*, 12, s. 373–398.
- Żebrowska, Anna. (2015). Pamięć o przeszłości jako wartość i wyznacznik tożsamości. W: Małgorzata Czabańska-Rosada, Ewa Golachowska, Ewa Serafin, Katarzyna Taborska, Anna Zielińska (red.). *Kultura na pograniczach. Pogranicze wschodnie i zachodnie*. T. 10 (s. 71–81). Warszawa-Gorzów-Wielkopolski: Instytut Slawistyki PAN, Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa im. Jakuba Paradyża, Fundacja Slawistyczna.

Data nadesłania artykułu: 25.03.2018